

Ko se zalezovanje konča z umorom

Peter Umek, Petra Čarman

Povzetek:

Namen prispevka:

»Izraz »zalezovanje« ali »stalking« označuje nezaželene vdore, vmešavanja ene osebe v življenje druge. Za zalezovanje je značilno, da so vdori ali nadlegovanja ponavljajoči in da v žrtvi vzbujajo strah ali zaskrbljenost.« (Priročnik za žrtve in strokovnjake, projekt Daphne)

Vse zalezovalce pa ne moremo uvrstiti le v eno homogeno skupino. Robert Lloyd-Goldstein (1998) jih razvršča na erotomanske zalezovalce (ang. erotomaniac stalker); zalezovalce znanih osebnosti (ang. celebrity stalker); bivše intimne partnerje (ang. former intimate stalkers); slučajne znance (ang. casual-aquaintamce stalkers); in sociopatske zalezovalce (ang. predatory/sociopathic stalkers).

Ker pa se nemalokrat zgodi, da se v času zalezovanja pojavi tudi nasilje (s smrtnim izidom za žrtev), nekateri avtorji takšnim zalezovalcem posvečajo večjo pozornost. Ronald M. Holmes (2002) jih deli na zalezovalce znanih osebnosti (ang. the celebrity stalker); zalezovalce zaradi poželenja (ang. the lust stalker), profesionalne zalezovalce/morilce (ang. the hit stalker); zalezovalce, prizadete v ljubezni (ang. the love-scorned stalker); družinske oz. domače zalezovalce (ang. the domsetic stalker); in politične zalezovalce (ang. the political stalker). Prav zato, ker je skrajna posledica nasilnega zalezovanja lahko tudi smrt, bomo v prispevku največ pozornosti namenili prav takšnim primerom zalezovanja v Sloveniji.

Metodologija:

Pregled literature (teorije) in analiz znanih primerov zalezovanja v Sloveniji, ki so bili objavljeni v dnevnem časopisju.

Ugotovitve:

Medtem ko je očitno, da je zalezovanje zelo nadležen pojav za žrtev, se premalo pozornosti posveča morebitnim hujšim posledicam zalezovanja, kot so npr. (poskus) posilstva in (poskus) umora.

Omejitve/uporabnost raziskave:

V literaturi in praksi (predvsem Slovenski) ostaja pomanjkanje podatkov, ki se nanašajo na zalezovanje s hujšim (smrtnim) izidom. Podrobnosti pogosto ostanejo skrite. Prav tako se je potrebno zavedati, da je statistično zabeleženih zelo malo primerov zalezovanja, ki bi se končala s smrtjo žrtve (manj kot 2 %).

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Ozaveščenost o zalezovanju in morebitnih posledicah zalezovanja ni koristno le za osebe, ki se osebno soočajo z zalezovanjem ter njihove bližnje, ampak lahko služi tudi policiji pri svetovanju žrtvam kot tudi prevenciji morebitnih hujših zločinov, ki so lahko posledica zalezovanja.

Ključne besede: zalezovanje, študija primera, smrt, Slovenija

1 UVOD

Izraz »zalezovanje« ali »stalking« označuje neželene vdore, vmešavanja ene osebe v življenje druge. Za zalezovanje je značilno, da so vdori ali nadlegovanja ponavljajoči in da v žrtvi vzbujajo strah ali zaskrbljenost.

To je definicija, ki je navedena v Priročniku za žrtve in strokovnjake, ki je bil izdan v okviru mednarodnega projekta Daphne, v katerem smo sodelovali tudi raziskovalci iz Fakultete za varnostne vede. Drugače pa je definicij več in se med seboj nekoliko razlikujejo z ozirom na namen (pravo, vedenjske znanosti).

2 ZALEZOVALCI

2.1 Tipologija zalezovalcev

Kdo so zalezovalci? Zalezovalci so največkrat moški, lahko bivši partnerji, bežni znanci, sodelavci in popolni neznanci, pri čemer so bivši partnerji najbolj pogosti zalezovalci. Zalezovalci so heterogena skupina, razvrstimo pa jih lahko v različne tipe. Robert Lloyd-Goldstein (1998) jih razvršča na erotomanske zalezovalce, zalezovalce znanih osebnosti, bivše intimne partnerje, slučajne znance in sociopatske zalezovalce. Ronald M. Holmes posveča več pozornosti nasilnim zalezovalcem. To so zalezovalci znanih osebnosti, zalezovalci zaradi poželenja, profesionalni zalezovalci/morilci, zalezovalci, prizadeti v ljubezni, družinski oziroma domači zalezovalci in politični zalezovalci.

2.2 Komuniciranje žrtvijo

Zalezovalci lahko komunicirajo z izbranimi žrtvami na različne načine (Pathe, 2002; Dressing in drugi, 2005):

- Klicanje po telefonu je najbolj običajen in pogost način zalezovanja. Kličejo podnevi, ponoči, domov, v službo, na sestanke, na počitniške lokacije, torej kadarkoli, kamorkoli in stalno.
- Pisma pošiljajo po pošti ali pa jih sami dajejo v poštne nabiralnike. Vsebina pisem je lahko romantična, lahko grozeča, največkrat pa mešanica obojega.
- Faksirana sporočila so lahko zelo neprijetna, ker so dostopna tudi sodelavcem, ki običajno niso seznanjeni s položajem žrtve.
- Kibernetsko zalezovanje je vedno večji problem. Na spletu nekateri objavljajo zelo osebne podatke, kar kibernetski zalezovalci izkoriščajo, žrtvine spletne strani lahko preplavijo s sporočili, zalezovanje pa lahko prenesejo v realno življenje. Tako je potencialno nevarno (pedofilija, posilstva, ugrabitve).
- Z grafiti okrasijo domovanja žrtev, njihove avtomobile in celo kraje zaposlitve. Grafiti so lahko zanimivi in dovtipni (Mojca, rad te imam.), lahko pa zaničujoči, omalovažujoči (Mojca je kurba.).
- Pošiljanje in prinašanje različnih daril, klasičnih, kot so rože in čokolada in zelo nenavadnih, kot so zamrznjeni piščanci in usmrčeni hišni ljubljenci (kar ima grozeč pomen).

Z opisanimi načini zalezovalci in žrtve niso v neposrednem stiku, seveda pa je tudi precej načinov neposrednega stika:

- Zalezovalec sledi osebi, lahko peš, s kolesom, avtom, pri tem se seveda ne skriva. Zaradi različnih razlogov skuša pritegniti pozornost žrtve.
- Žrtvi se skušajo čim bolj približati, se jo dotikati in govoriti z njo. Ob zavrnitvi se počutijo ponižani, posledica so lahko neprijetne in celo nevarne situacije.
- Zalezovalci čakajo svojo žrtev na krajih, ki jih ta pogosto obiskuje. Včasih imajo tudi pomočnike, tako da vedo praktično za vsak korak žrtve.

Zalezovalci svojim žrtvam tudi nagajajo, jih spravljajo v neprijetne položaje, jim grozijo in tudi fizično napadejo:

- Na žrtvin naslov naročajo hrano, taksi, na njihov dom pošiljajo gasilce in reševalce.
- Proti žrtvam sprožajo sodne spore, samo da bi prišli v stik z njimi ali pa zato, da bi se jim maščevali.
- Zalezovalci žrtev očrnijo z različnimi izmišljotinami (homoseksualnost, pedofilija). Neprijetne stvari govorijo žrtvinim prijateljem in znancem, sodelavcem, sporočajo jih socialnim službam.
- Žrtvam posredno ali pa neposredno grozijo, lahko s telesnim nasiljem ali pa z deskreditacijo. Grožnje so lahko usmerjene k žrtvini družini, prijateljem, sodelavcem in tudi hišnim ljubljencem.
- Zalezovalci povzročajo škodo na lastnini žrtve. Tako spuščajo avtomobilske zračnice, delajo praske na avtu, uničujejo vrtove, pišejo grafite, uničujejo poštne nabiralnike ipd. Vdirajo v domove, da bi pustili sporočilo ali pa kaj odnesejo, nekateri tudi poškodujejo ali ubijejo hišne ljubljence.
- Zalezovalci lahko svoje žrtve tudi fizično napadejo, jih pri tem poškodujejo ali pa celo ubijejo. Manj pogost je napad seksualne narave. Lahko napadejo tudi žrtvine otroke, starše, prijatelje, da bi žrtev prizadeli, tudi tiste, ki jim po njihovem mnenju preprečujejo stike z žrtvijo.

3 ZALEZOVALCI IN NASILJE

Fizični napadi na žrtve niso pogosti, so pa seveda za žrtev lahko usodni. Med vsemi dejanji zalezovalcev je napadov samo nekaj odstotkov, s smrtjo pa se jih konča do 2 odstotka. Kot je ugotovil Mullen s svojimi sodelavci (1999), je fizični napad zalezovalca največkrat impulziven, nenadzorovan, posledica zavrnitve ali pa zaznane žalitve. Poškodbe so večinoma omejene na zmečkanine in praske.

Fizični napadi so značilni za tako imenovane »zavrjnene« zalezovalce. Ne morejo prenesti prekinitve intimne zveze in skušajo prisiliti bivšega partnerja v nadaljevanje partnerskih odnosov. Pri teh zalezovalcih so zasledili več psihopatoloških znakov ali pa osebnostnih motenj. V ameriškem psihiatričnem diagnostičnem priročniku je navedeno, da osebnostne motnje vodijo v distress in poslabšujejo možnost uspeha na različnih pomembnih življenjskih področjih. Tako med zavrjnjenimi zalezovalci pogosto najdemo naslednje tipe osebnostno motenih: narcistični, odvisni, paranoidni (označuje jih ljubosumnost in sumničavost). Zavrjnjeni zalezovalci večkrat sebe vidijo kot žrtve, menijo, da so bili izzvani in da je njihovo vedenje zato upravičeno. Fizičnemu napadu predhodijo večkratne grožnje, izkazalo pa se je, da grožnje niso dober prediktor

fizičnega napada. Res pa je tudi, da se je napad zgodil brez predhodne grožnje samo v 20 odstotkih (James; Farnham, 2005).

Naslednje značilnosti se najpogosteje pojavljajo pri zalezovalcih, ki svojo žrtev tudi fizično napadejo (Pathe, 2002).

- Moški.
- Zavrjnjeni ali plenilski tip zalezovalca.
- Zalezovanje bivšega intimnega partnerja.
- Resne osebnostne motnje.
- Zloraba alkohola ali drog ali obojega.
- Nepristajanje na obravnavo.
- Izvrševanje nasilnih in spolnih kaznivih dejanj.
- Nezaposlenost.
- Socialna izoliranost.
- Grožnje.
- Visok nivo jeze, usmerjene na žrtev.
- Močan občutek upravičenosti za svoja dejanja.
- Fantaziranje o napadu.
- Načrtovanje napada.
- Privlačnost nasilja.

Pomembno se nam zdi, da te značilnosti poznajo tisti, ki obravnavajo zalezovalca, torej socialni delavci, psihoterapevti in seveda policisti, ki morajo storiti vse, da zmanjšajo možnost napada.

Največkrat je problem, da bivša partnerica zalezovanja sploh ne prijavi. Razlogi so različni:

- Naivno menijo, da se bo že naveličal.
- Smatrajo, da je pač prizadet in to lahko traja nekaj časa.
- Policija ali kdorkoli drug tako ne more nič narediti.
- Težnja po vzdrževanju dobrih odnosov.
- Menijo, da je to zasebna zadeva (večkrat tako meni tudi policija).
- Ne želijo razkriti težav v družini.
- Občutki krivde.

4 PRIMERI IZ ČRNE KRONIKE

Izbrskali smo nekaj primerov iz črne kronike naših dnevnih časopisov o »zavrjnjenih« zalezovalcih, ki so fizično napadli bivše partnerice in so se ti napadi tragično končali za žrtve.

Navajamo nekaj povzetkov objavljenih primerov.

4.1 Prvi primer (iz leta 2005)

Žrtev zalezoval, ji grozil, nazadnje pa jo ustrelil

Celje – J. D., 39. letnemu Celjanu, so za umor D. K., s katero sta 17 let prebila v zunaj zakonski skupnosti in imata tudi mladoletno hčer, prisodili 15 let zapora.

Tragičnega dne je K. prišla po osebne stvari v njun nekdanji skupni dom, kar je D. izrabil za novo pregovarjanje. Ker mu ni uspelo, je reagiral sunkovito. Vzel je pištolo in po stopnicah stekel pred stanovanjski blok, kjer je počakal na D. Prvi strel ni bil usoden in K. je še lahko zbežala med bloke, a jo je po 250 metrih dohitel v bližini šole. Z eno roko jo je zgrabil okoli vratu, v drugi pa je imel orožje, ki ga je prislonil na njeno glavo in sprožil v sence. Bila je takoj mrtva. Izvedensko mnenje pravi, da je bil obtoženi zmanjšano prišteven, vendar dejanja ni načrtoval. Tudi po alkoholu je segel pozneje, ko je zbežal v gozd in med begom izgubil pištolo, ki je niso našli. Zvečer se je v spremstvu sorodnikov bivše partnerice sam predal policistom.

Družinska nesoglasja so se bržčas vlekla že vrsto let, saj sta D. in hči večkrat zapustili J. D. Tokrat je bilo drugače, saj se D. ni več dala pogovoriti. D., ki ga je vezala močna simbiotična navezanost nanju (ugotovitev izvedenke) in je na vse načine vnovič poskušal sestaviti družino, je D. zalezoval na njenih poteh, jo pogosto klical ter vznemirjal in grozil tudi njeni sestri, h kateri se je zatekla. Priče so sicer precej različno opredelile obtoženega – nekaterim je vlival strah v kosti, za druge pa je bil skrben, ustrežljiv, delaven.

Da je obtoženi svoji partnerki res grozil in jo zasledoval z modro astro, je potrdil B. D. Njegov avto je opazil za petami, ko se je z D. peljal iz Trbovelj, grožnje je slišal tudi po telefonu. Naslednja priča je tudi govorila o zalezovanju in izrazila mnenje, da je kriv, kakor tudi policija, ki se ni odzvala na naša opozorila.

Psihiatrična izvedenka je menila, da v času dogodka ni bil psihično moten, temveč močno čustveno razburjen in da tisti hip zagotovo ni načrtoval umora in da je majhna nevarnost, da bi se komu utegnil maščevati.

D. so zmanjšali zaporno kazen za eno leto po pritožbi zagovornika, da njegova stranka dejanja ni storila iz nizkotnih nagibov, zato je vztrajal pri temeljni obliki umora.

Komentar:

To je tipičen primer zavrženega zalezovalca, ki je dolgo let živel s partnerico in ko je imela dovolj njegovega posesivnega vedenja, ga je v osmem poskusu dokončno zapustila. Pri J. D. zasledimo kar nekaj značilnosti zavrženega zalezovalca, ki fizično napade svojo žrtev. Te rizične značilnosti so predvsem osebnostna motnja (odvisni tip, poskus samomora), grožnje, fizično in psihično nasilje (pretepanje in zmerjanje) povezano z nenadzorovano jezo, uživanje alkohola.

Očitno so bile grožnje in zalezovanje prijavljene tudi policiji, ki pa ni reagirala, čeprav krivde za dejanje neposredno ne moremo naprtiti policiji. Po našem mnenju tudi žrtev ni

bila dosti prepričljiva, policiji pa lahko zamerimo, da verjetno ni dovolj strokovno analizirala pritožbe, verjetno zaradi pomanjkanj vedenja o rizičnih zalezovalcih.

4.2 Drugi primer (iz leta 2005)

Z nožem jo je »rotil«, naj se vrne k njemu.

Nekdanja partnerja sta osem let živela skupaj, toliko je star tudi njun sin. Poleti lani sta zapustila J. saj naj se ne bi držal dogovora o nadaljnjem skupnem življenju, sklenjenega na Centru za socialno delo. Kljub prošnjam in pregovarjanju, naj se vrneta, se Mulejeva ni vdala, kar je partnerja ujezilo. Partnerko je prestregel v avtomobilu na cesti, ko se je peljala v službo. Odprl je vrata in ob besedah: »Tu imaš, ne boš ne moja ne od koga drugega,« zamahnil z nožem proti njej. Dobila je vreznino trebušne stene, vendar J. ni odnehal in jo je silovito zabodel še v levo stegno. Uspelo ji je ubežati, a jo je J. dohitel pred poslopjem, v katerem je zaposlena, in ji grozil, da jo bo ubil. Prijeli sta ga uslužbenki in ga pridržali do prihoda policistov.

V preiskavi se je J. zagovarjal, da je nekdanjo partnerico z nožem nameraval zgolj prestrašiti, predvsem pa pregovoriti, naj se vrne. Tudi pred tem je partnerici grozil. Obljubil ji je prometno nesrečo na avtocesti, grozil ji je, da jo bo ubil, ko bo prišla domov. Bil je večkrat nasilen, tako se je znesel nad pohištvom, uničil telefon partneričinega brata, partnerico pa zlasal, oklofotal in obrcal, zaradi česar je bila zmanjšana njena delovna sposobnost.

J. je posumil, da ga partnerica vara, zato jo je tudi zalezoval. Po tem, ko je prenehal piti, je doma postal ukazovalen in nenavadno strog, pred njegovimi udarci je morala večkrat ubežati iz hiše.

E. M. je očitno vedenje partnerja prijavila policiji. Ta je materi obtoženca svetovala, naj skrije vse kuhinjske nože, da sinu ne bodo dostopni.

Psihiatrični izvedenec je izjavil, da je bil tistega jutra kljub zaužitemu alkoholu in pomirjevalom J. prišteven, pripomnil pa je, da je sposoben ponoviti dejanje. J. seveda ni notorični kriminallec, temveč mož, ki ga je odhod partnerice tako prizadel, da se je spozabil.

Obsojen je bil skoraj na štiri leta zavora. Tudi ob razglasitvi kazni je J. izjavil, da se je kljub vsemu pripravljen pobotati z njo in z njo in sinom začeti novo življenje. Partnerka mu je zabrusila, kako upa, da bo zgnil v zaporu, ko pa bo prišel ven, bo z njim obračunal njen sedanji ljubimec.

Komentar:

Partnerica je očitno poiskala pomoč na Centru za socialno delo, s početjem partnerja je seznanila tudi policijo, pa obravnave in nasveti, kako ravnati (skriti nože), ni nič pomagalo. Očitno se J. z odhodom partnerice ni mogel sprijazniti in je tipičen primer »zavrnenega« tipa zalezovalca. Pretiraval je z uživanjem alkohola, večkrat je grozil, bil je nasilen, ni mogel brzdati jeze, pri vse tem pa je menil, da so bila njegova dejanja

upravičena, saj je njegova partnerica imela stike z drugimi moškimi, poleg tega pa je skrivno kadila.

Center za socialno delo je reagiral, tudi policija je reagirala, morda pa je partnerja podcenjevala partnerica? Ji je kdo resno posvaril, kaj se utegne zgoditi?

4.3 Tretji primer (iz leta 2008)

Ni se mogel sprijazniti, da sta se razšla (Barbara Guček, poročilo s sodne obravnave).

Osemindvajsetletni Ljubljčan A. J. se ni mogel sprijaznit s tem, da ga je nekdanja partnerica odslovila. To ga je pripeljalo tako daleč, da so ga na okrožnem sodišču obsodili zaradi nadaljevanih kaznivih dejanj nasilništva in ogrožanja varnosti ter posedovanja neprijavljene pištole in revolverja na leto in deset mesecev zapora, pogojno na pet let. Sodniki so se strinjali s predlogom državnega tožilca in mu izrekli dolgo preizkusno dobo. Če ga prizanesljivost sodnikov ne bo spametovala, je pet let časa, da pogojno obsodbo prekličejo in srboriteža spravijo na hladno.

A. J. je partnerica leta 2006 prosila, naj se odseli, ker se nista razumela. To je storil, ni pa se sprijaznil, saj jo je po telefonu klical tudi po dvajsetkrat na dan. Zalezoval jo je in s svojimi izpadi povzročal zgroženost in vznemirjenost. Pa ne le njej, tudi ljudem, v katerih službi je bila, kakšni prijateljici, mami in drugim, saj se je loteval na javnih mestih, kot so parkirišča, trgovine in podobno. Od aprila lani jo je vsaj šestkrat ustavil, jo zmerjal z izrazi, ki jih papir ne prenese, svoje izpade pa je stopnjeval z grožnjami, da bo vse njene pobil, da ima orožje in bo ustrelil njenega otroka. Nekajkrat ji je tudi sledil z avtom.

Bivša partnerica je dejanja sproti prijavljajo policiji. KO jo je zasledoval po Portorožu so ga zaustavili policisti in v njegovem avtu našli pištolo in revolver. Na sodišču je izjavil, da z orožjem ni hotel nikomur škodovati, le sebi. Na sodišču je dejal, da mu je žal za vse: »Ko je človek prizadet, lahko prizadene tudi koga drugega...«, in »Bolj sem razmišljal s srcem kot z glavo...«

Njegova nekdanja partnerica je dosegla, da so mu sodno prepovedali, da se ji približa, vendar je prepoved kršil, zato so ga odpeljali v pripor. Po koncu sojenja so ga prizanesljivo spustili na prostost, čeprav je že bil obsojen zaradi kaznivih dejanj z elementi nasilja. Obljubil je, da se bo oškodovanki pisno opravičil, ker se ustno »težko«.

Komentar:

Premalo podatkov imamo na razpolago, da bi delali podrobnejšo oceno tega »zavrjnjenega«. Iz prispevka je razvidno, da je nasilen, grozi in da opravičuje svoja dejanja. Gotovo pa je v tem primeru umestno postaviti vprašanje: » Je sodišče odločilo prav? So pri sodbi upoštevali spoznanja o zavrjnjenih zalezovalcih?«

4.4 Četrty primer (iz leta 2007)

Ubežala posilstvu? Samomor za rešetkami.

V koprskih zaporih si je v nedeljo sam sodil 33 letni Beograjčan, ki je sedel za rešetkami zaradi poskusa posilstva.

Beograjčana so pripravili sredi maja zaradi suma kaznivega dejanja poskusa posilstva. V portoroškem Bernardinu je večkrat zalezoval eno od zaposlenih deklet. Na dan aretacije se ji je približal in jo začel nagovarjati, da bi privolila v spolne odnose. Ker ga je dekle odklonilo, je začel postajati nasilen.

Komentar:

Fizično nasilje je značilno za »zavrjnene« zalezovalce, vendar se spolno nasilje pojavlja redko, kot pa smo videli iz primera je tudi možno.

4.5 Peti primer (iz leta 2008, pred nekaj dnevi v Srbiji)

Masakriral 13 letnega sina nekdanje ljubice.

Enainšestdesetletni M. K. iz Ivanjice je priznal, da je v petek v vasi Trešnjevica ubil trinajstletnega M. B. S tem se je maščeval njegovi materi, s katero sta bila nekaj časa par, pred letom dni ga je zapustila.

Dragica objokuje sina in preklinja morilca:«Leto dni ga nisem mogla spraviti iz svoje hiše. Prihajal je k meni, mi pisal sporočila in me prosil, naj se vrnem k njemu. Ta zver mi je zdaj ubila sina.»

Komentar:

Na srečo se tragedija ni zgodila pri nas, pa bi se lahko. Mati je mislila, da bo sama kos situaciji in dejanj bivšega ljubimca ni prijavila policiji. Očitno je živela v zmoti, res pa je, da tudi policija ni prav uspešna pri preprečevanju zalezovanja in njegovih posledic.

5 ZAKLJUČEK

Najbolj pogosti zalezovalci so nedvomno »zavrjnjeni« zalezovalci, oziroma bivši partnerji. Običajno zalezovalci niso nevarni, so le neskončno nadležni in povzročajo zalezovani žrtvi različne neprijetnosti. Bivši partnerji, velja predvsem za moške, pa so lahko tudi nasilni. Tega dejstva bi se poleg žrtev morali zavedati tudi socialni delavci in predvsem policisti. Žrtev bi morali podrobno povprašati po vedenju in osebnostnih značilnostih zalezovalca in dobljene podatke primerjati z rizičnimi značilnostmi potencialnega nasilneža in po potrebi ukrepati v skladu s pooblastili. Vsekakor pa bi morali tudi opozoriti žrtev na resnost problema in ji svetovati, kako naj ravna.

6 LITERATURA

- Alison, L. (ed.) (2007). *The Forensic Psychologist's Casebook. Psychological profiling and criminal investigation.* Cornwall. Willan Publishing.
- Dressing, H., Kühner, C. & Gass, P. (2005). Lifetime prevalence and impact of stalking in a European population. Epidemiological data from a middle-sized German city. *British Journal of Psychiatry*, 187, 168 –172
- Groenen, A., Vervaeke, G. (2005). Characteristics of reported stalking incidents and guidelines for police interventions. V: Angeli, F. (ur.). *Female victims of stalking. Recognition and intervention models: a European Study.* Milano. European Commission.
- Holmes, R. M., Holmes, S. T. (2002). *Profiling Violent Crimes.* Third Edition. California. Sage Publications.
- James, D. V., Farnham, F. R. (2005). Stalkers and violence. V: Angeli, F. (ur.). *Female victims of stalking. Recognition and intervention models: a European Study.* Milano. European Commission.
- Lloyd-Goldstein, R. (1998). De Clarambault on-line: A survey of erotomania and stalking from old world to the world wide web. V: Meloy, J. R. (ur.). *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives.* San Diego: Academic Press, str. 193-212.
- Mullen, P. E., Pathe, M., Purcell, R., Stuart, G. W. (1999). Study of Stalkers. *The Academic Journal of Psychiatry*, str. 1244-1249.
- Pathe, M. (2002). *Surviving Stalking.* Cambridge University Press.
- Priročnik za žrtve in strokovnjake. Projekt Daphne 04-1/091/W. Načini soočanja žensk z zalezovanjem. Evropska komisija